Μακεδονικά

Τόμ. 18, Αρ. 1 (1978)

Κώδιξ Μητροπόλεως Σισανίου και Σιατίστης, ιζ'-ιθ' αι. υπό Νικολάου Ι. Πανταζοπούλου-συνεργασία Δεσποίνης Τσούρκα-Παπαστάθη

Νικ. Κ. Τσιτσιμέλης

doi: [10.12681/makedonika.510](https://doi.org/10.12681/makedonika.510)

Copyright © 2014, Νικ. Κ. Τσιτσιμέλης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Τσιτσιμέλης Ν. Κ. (1978). Κώδιξ Μητροπόλεως Σισανίου και Σιατίστης, ιζ'-ιθ' αι. υπό Νικολάου Ι. Πανταζοπούλου-συνεργασία Δεσποίνης Τσούρκα-Παπαστάθη. *Μακεδονικά*, 18(1), 332-334. <https://doi.org/10.12681/makedonika.510>

Nina V. Sinicina, Maksim Grek v Rossii (=Μάξιμος ὁ Γραικὸς στὴ Ρωσία), Μόσχα, Nauka, 1977, σελ. 332.

Τὸ ἔργο Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ, ἡ ἐποχὴ του καὶ ἡ φιλολογικὴ κληρονομία του παρ' ὅλες τὶς μονογραφίες τόσο στὴ Ρωσία ὅπου ἐξῆσε καὶ ἔδρασε, ὅσο στὴν Ἑλλάδα ὅπου γεννήθηκε καὶ τὴν Ἰταλία ὅπου μορφώθηκε, παραμένει ἀνεξάντλητο.

Ἡ μελέτη τῆς N. V. Sinicina εἶναι κυρίως παλαιογραφικοῦ χαρακτῆρος. Πρὶν ἀπὸ λίγα χρόνια μὲ τὸ θαυμάσιο ἄρθρο τῆς: Rukopisnaja tradicija sobranij socinenij Maksima Greka. K postanovke vorpsoa (=Ἡ χειρόγραφη παράδοση στὶς συλλογὲς τῶν ἔργων Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ. Συμβολὴ στὴν τοποθέτηση τοῦ προβλήματος), Trudy Otdela Drevnerusskoj Literatury 26 (1971) 259-263, μᾶς ἔδωσε τὶς βασικὲς κατευθύνσεις τῆς σημερινῆς τῆς ἐργασίας. Στὸ πρῶτο κεφάλαιο (σσ. 11-60), τῆς μελέτης αὐτῆς, ἡ συγγρ. ἀσχολεῖται μὲ τὰ παλαιογραφικὰ προβλήματα τοῦ ἔργου Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ, στὸ δεύτερο (σσ. 61-145) καὶ στὸ τρίτο (σσ. 146-220) μὲ τὰ βιογραφικὰ τῆς παραμονῆς του στὴ Ρωσία (1518-1555/6). Ἡ ἀξία ὅμως τῆς μελέτης τῆς N. V. Sinicina ἔγκειται κυρίως στὸ Παράρτημα ὅπου (σσ. 221-279) παρουσιάζονται καὶ ἀναλύονται γιὰ πρώτη φορὰ τὰ περιεχόμενα 10 ἀρχαιῶν μονάδων μὲ ἔργα Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ.

Τὸ νέο ἔργο τῆς N. V. Sinicina συμπληρῶνει ἀναμφισβήτητα τὶς ἀτέλειες τοῦ ἔργου τοῦ A. I. Ivanov [Literaturnoe nasledie Maksima Greka. Harakteristika, atribucii, bibliografija (=Ἡ φιλολογικὴ κληρονομία Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ. Περιγραφή, κατηγορίες, βιβλιογραφία), Λένινγκραντ, Institut Russkoj Literatury, 1969, σσ. 248+2 εἰκ. ἐκτὸς κειμένου. Πρβλ. καὶ βιβλιοκρισίαι K. K. Παπουλίδη, Μακεδονικά 12 (1972) 536-538] καὶ μᾶς δίνει, γιὰ πρώτη φορὰ, μιὰ συστηματικὴ παλαιογραφικὴ μελέτη στὴ φιλολογικὴ κληρονομία τοῦ σοφοῦ ἀγιορείτη μοναχοῦ τοῦ 16 αἰ.

Ἰδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἵμου

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Κ. ΠΑΠΟΥΛΙΔΗΣ

Κώδιξ Μητροπόλεως Σισανίου καὶ Σιατίστης, ιζ'-ιθ' αἰ., ὑπὸ Νικολάου Ι. Πανταζοπούλου-συνεργασίᾳ Δεσποίνης Τσούρκα-Παπαστάθη, τευχὸς α', Θεσσαλονίκη 1974, 8ο, σελ. κθ'+208.

Ὁ ἀκάματος ἐρευνητὴς τῆς ἱστορίας τοῦ Δικαίου καθηγητὴς Νικόλαος Ι. Πανταζόπουλος ἐγκαινιάζει μὲ τὴν ἐκδοση ὁλόκληρου τοῦ κώδικα αὐτοῦ, ποῦ μᾶς εἶναι γνωστὸς καὶ ὡς κώδικας Ζωσιμᾶ, τὴ νέα σειρὰ ἐκδοσης πηγῶν τοῦ Δικαίου μας, τὰ «Δικαιῶν Μεταβυζαντινὰ Μνημεῖα». Στὴ σειρὰ αὐτῇ, ὅπως μαθαίνουμε ἀπ' τὸν πρόλογο, θὰ ἐκδοθοῦν κώδικες μὲ δικαιοπρακτικὰ ἔγγραφα ἀπ' τὶς περιοχὲς τοῦ βόρειου καὶ ἀπὸδημου Ἑλληνισμοῦ τῶν χρόνων τῆς τουρκοκρατίας.

Στὸν πρόλογο (σσ. θ'-ιε') ὁ καθηγητὴς Πανταζόπουλος ἐπισημαίνει τὴν ἀνάγκη νὰ ἐκδοθοῦν ὁλόκληροι καὶ ὄχι μεμονωμένοι τέτοιοι κώδικες, γιὰ νὰ μπορέσει ὁ ἐρευνητὴς νὰ ἀποκομίσει μιὰ ὅσο τὸ δυνατό πληρέστερη εἰκόνα τῶν πολιτιστικῶν συνθηκῶν ποῦ ἐπικρατοῦν στὸ συγκεκριμένο τόπο καὶ χρόνο. Τονίζει ἐπίσης τὴ μεγάλη ἔθνικὴ σημασία τους, γιὰτὶ μέσα σ' αὐτοὺς φαίνεται ὁ δραματικὸς ἀγῶνας τοῦ ἑλληνικοῦ λαϊκοῦ δικαίου, ποῦ εἶναι ἐκδήλωση τοῦ ἀντιπρωτευτικοῦ συστήματος τῆς κοινοτικῆς καὶ συντεχνιακῆς ὀργάνωσης τοῦ ὑποδοῦλου Ἑλληνισμοῦ, ἐνάντια στὰ ξένα δίκαια ποῦ τοῦ ἐπιβλήθη-καν, τὸ λεγόμενο ἐπίσημο βυζαντινὰ, ποῦ συνεχιζοῦν τὴν παράδοση τοῦ Imperium Romanum, καὶ τὸ ὀθωμανικὸ.

Στήν Εισαγωγή (σσ. ιζ'-κθ') η κυρία Δ. Τσούρκα-Παπαστάθη περιγράφει λεπτομερέστατα τόν κώδικα, πραγματεύεται μεθοδικά και διεξοδικά τὰ σχετικά προβλήματα και εκθέτει τη μέθοδο της έκδοσης. Σημειώνουμε περιληπτικά τὰ σπουδαιότερα: 'Ο κώδικας, όπως έχει σωθεί, έχει δύο αριθμήσεις, μία κατά φύλλα (148-201) και μία κατά σελίδες 165-302). 'Η ἀρίθμηση κατά φφ. είναι προγενέστερη και αυτό σημαίνει πως ο κώδικας χρησιμοποιήθηκε και πριν τὸ Ζωσιμὰ γιὰ διάφορες έγγραφες και ὅτι ἡ ἀρίθμηση κατά σσ. ἐγινε ἀφοῦ ἀφαιρέθηκαν 130 σσ. τῶν ἀρχικῶν ἐγγραφῶν, εἴτε γιατί θεωρήθηκαν ἀχρηστες, εἴτε γιὰ νὰ φυλαχθοῦν μὲ ἄλλα παρόμοια ἐγγράφα. 'Ο κώδικας ἀρχίζει μὲ σύντομο τετράστιχο προοίμιο κι ἀκολουθοῦν 115 ἐγγράφες, πὺλ χαρακτηρίζονται ὡς ἰδιότυπα ἀντίγραφα τῶν πρωτοτύπων πὺλ δόθηκαν στοὺς ἐνδιαφερομένους και ὑπογράφονται ἀπ' τὸν οἰκεῖο μητροπολίτη. 'Η καταχώρισή τους στὸν κώδικα εἶναι προαιρετική και γίνεται γιὰ τὴν πληρέστερη κατοχύρωση τῶν δικαιωμάτων τῶν ἐνδιαφερομένων. 'Ὡς ὑποθετική ἐρμηνεία γιὰ τὴν ὑπαρξὴ χρονικῶν κενῶν στὶς καταχωρήσεις τοῦ κώδικα (1706-1713, 1726-1733, 1744-1797[;], 1799[;] - 1804[;], 1804-1839 και 1841-1845) δίνεται ἐνδεχόμενη διατήρηση στὴ Σιάτιστα και ἄλλων κωδίκων γιὰ τὴν καταγραφὴ δικαιοπραξιῶν. Τὶς πὺλ πολλές πράξεις ὑπογράφει ὁ ἐκάστοτε μητροπολίτης τῆς περιοχῆς και ἀπ' αὐτὲς τὶς περισσότερες ὁ Ζωσιμὰς. Πρόβλημα δημιουργεῖ ὁ τίτλος τοῦ Ζωσιμὰ στὴν πράξη 49, γραμμένος ἀπ' τὸν γραφεὶ: ἀνάμεσα στὶς ἐπαρχίες τῆς δικαιοδοσίας του ὡς Ἀρχιεπισκόπου Ἀχρίδος ἀναφέρεται και ἡ «Παντοδακία» (γρ. Ποντοδακίας, δηλ. Μικρὰς Σκυθίας). 'Η κυρία Παπαστάθη πιστεύει πὺλ πρόκειται πὺλ γρῶφεία, πὺλ ἔγραψε Ποντοδακία, συμφύροντας τὶς ἐπαρχίες Πόντου Δυτικοῦ και Δακίας Μεδιτερρανῶν. Στὶς περισσότερες ἐγγράφες ὑπάρχουν ἐπίσης ὑπογραφές τῶν «μαρτύρων». 'Η κυρία Παπαστάθη καθορίζει μὲ σαφήνεια τὴν ἀκριβὴ ἰδιότητα τοῦ «μάρτυρα» ἀπὸ καθαρά νομικὴ ἄποψη. Οἱ λαϊκοὶ ὑπογράφουν δηλώνοντας τὸν τίτλο τους: ρήτωρ, πρωτοκαθούμιος, πρωτέκδικος κ.λ., ἐνῶ οἱ κληρικοὶ παραθέτοντας τὸ ἐκκλησιαστικὸ τους ὄφφικιο: οἰκονόμος, σακελλάριος, πρωτοπαππῆς. Ἐπισημαίνονται 23 συνολικά γραφεῖς, κυρίως μὲ γραφολογικά κριτήρια, και ἐντοπίζονται 10 συγκεκριμένα ὀνόματα γραφῶν. Τόπος καταχώρισης τῶν ἐγγραφῶν εἶναι ἡ Σιάτιστα. 'Η χρονολογία τῶν πράξεων εἶναι ἐκείνη τῆς σύνταξῆς τους κι ὅχι τῆς καταχώρισῆς τους στὸν κώδικα.

'Ακολουθεῖ (σσ. 1-151) τὸ κείμενο τοῦ κώδικα. 'Η σημασία αὐτοῦ τοῦ κειμένου εἶναι γενικότερη και δὲν ἐνδιαφέρει μόνο τὸν ἱστορικὸ τοῦ Δικαίου. 'Ὁρᾷ στὸν πρόλογο ὁ καθηγητὴς Πανταζόπουλος τὸ χαρακτηριστικὸ ἐθνικὸ μνημεῖο. Καὶ δὲ νομίζουμε πὺλ υπερβάλλουμε, ἂν ποῦμε πὺλ μᾶς βοηθεῖ γιὰ μιὰ σφαιρικὴ θεώρηση τῆς Σιατίστας τὴν ἐποχὴ ἐκείνη. 'Ο ἱστορικὸς θὰ βρεῖ στοιχεῖα ὅχι μόνο γιὰ τὴν τοπικὴ ἱστορία, ἀλλὰ και γιὰ τὴν ἐμπορικὴ δραστηριότητα τῶν Σιατιστινῶν στὰ μεγάλα κέντρα τῆς ἐποχῆς, ὅπως ἡ Βενετία, τὸ Dubrovnik κ.ά. 'Ο γλωσσολόγος θὰ ἀποκομίει ὕλικὸ πλῆθος γιὰ τὴν ἐπιστὴμη του: ὅχι μόνο ἀπ' τὸν πλοῦτο τῶν λέξεων, τῶν ὀνομάτων κ.λ., ἀλλὰ και ἀπὸ πολλές λέξεις πὺλ εἶναι γραμμένες στὴ φωνητικὴ τους μορφή. 'Ο λαογράφος θὰ βρεῖ κι αὐτὸς πληροφορίες σημαντικὲς γιὰ τὴ μελέτη τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Ἀλλὰ και γιὰ τὸν ἐρευνητὴ τῆς ἱστορίας καὶ κοινωνικοῦ και οικονομικοῦ βίου ὁ κώδικας εἶναι ἀξιοσπούδατος.

'Η ἐκδοση τοῦ κώδικα εἶναι διπλωματικὴ: πιστὴ τήρηση τῆς ὀρθογραφίας και στίξεως τοῦ κειμένου, ἀνάλυση τῶν βραχυγραφιῶν, ἀκόμα και τῶν πὺλ συνηθισμένων. Ἐτσι, ἐπιτυγχάνεται «ὁ ἀναγνώστης νὰ ἀποκομίσει ζωηρὰν και ἀνάγλυφον, κατὰ τὸ δυνατόν, εἰκόνα τοῦ Κώδικος, ὁ δὲ εἰδικὸς ἐπιστῆμων νὰ συναγάγῃ, ἂνευ παρεμβολῶν, τὰ ἐνδιαφέροντα τὸν κλάδον του συμπεράσματος», ὅπως ἐξηγεῖ στὴν Εἰσαγωγή (σ. κη') ἡ κυρία Παπαστάθη.

Τὸ κείμενο ἀκολουθοῦν τὰ πανομοιότυπα (σσ. 155-167), μεθοδικὰ ἐπιλεγμένα, ὁ Πί-

νακας γραφών (σ. 168), τὰ Εὐρετήρια: τόπων-τοπωνυμίων (σσ. 171-173), ὀνομάτων κληρικῶν (σσ. 175-176), οἰκογενειακῶν ὀνομάτων (σσ. 176-179) καὶ πραγμάτων (σσ. 181-197), τὸ Γλωσσάριο (σσ. 196-206), ὁ Πίνακας πανομοιότητων (σσ. 207-208) καὶ τὰ παροράματα (σ. 208).

Οἱ παρατηρήσεις πού ἔχουμε νὰ κάνουμε δὲν εἶναι σημαντικές καὶ δὲ μειώνουν καθόλου τὴ σημασία τῆς προσφορᾶς τοῦ ἐκδότη. Πρέπει ἴσως νὰ ἐπιμεινουμε ἰδιαίτερα σὲ ὀρισμένες παρεμβολές τοῦ ἐκδότη σὲ μερικές γραφές τοῦ κώδικα: Νομίζουμε πὼς δὲ χρειάζονται, γιατί καὶ χωρὶς αὐτὲς τὸ νόημα τοῦ κειμένου εἶναι εὐληπτό καὶ ἐξάλλου εἶναι φανερό πὼς οἱ γραφεῖς τὸν κειμένου δὲν ἔχουν πάντοτε σαφεῖς καὶ συγκροτημένες γραμματικές γνώσεις.

Στὴν πράξη 44, στ. 58 διαβάζουμε: *ὁγκ(α)ρίαν*. Δὲ χρειάζεται ἡ προσθήκη τοῦ *α'* ὁ τύπος *ὁγκρία* οὐτὲ ἀγνωστος οὐτὲ σπάνιος εἶναι σὲ βυζαντινὰ καὶ μεταγενέστερα κείμενα (βλ. G. Moravcsik, *Byzantinoturcica*, II, Berlin 1958, 233-224). Σὲ ὀρισμένες ἐγγραφές παρατηρεῖται σύγχυση γενῶν καὶ πτώσεων στὴ χρήση τῆς μετοχῆς: *ἐλθὼν οἱ κληρονόμοι* (16. 1-2), *παρασταθεὶς ἡ γυνή* (53. 3, 57. 3), *οἱ παρὼν παῖδες* (53. 4), *παρὼν ὄντες καὶ διὸ μάρτυρες* (53. 6), *μὲ τὸν θανὼν μαυροῦδῃ* (64. 6-7). Ὁ ἐκδότης, πάντοτε μὲ τὰ ἀντίστοιχα σημεῖα, ἀποκαθιστᾷ τὸν ὀρθὸ τύπο. Ἀσκοπα, γιατί πέρα ἀπὸ τὸ ἐνδεχόμενον γιὰ ὀρισμένες ἀπ' αὐτὲς τίς περιπτώσεις νὰ εἶχε ὁ γραφέας ὑπόψη τοῦ συγκεκριμένου πρότυπο προοιμίου στὴ σύνταξη τῶν ἐγγράφων, εἶναι φανερό πὼς ἡ κλίση καὶ ἡ κατὰ γένη διάκριση τῶν μετοχῶν τοῦ εἶναι ξένη καὶ ἔτσι ἡ μετοχὴ λειτουργεῖ σάν ἐπίρρηση, ὅπως λειτουργεῖ καὶ σὲ ἄλλες πράξεις (39. 4, 49. 3-5, 50. 4), ὅπου ὁ ἐκδότης, πολὺ σωστά, δὲν ἐπεμβαίνει. Ἀλλωστε, αὐτὴ ἡ σύγχυση στὴ χρήση τῆς μετοχῆς δὲν εἶναι ἀγνωστὴ σὲ λαϊκὰ κείμενα. Περιττὲς εἶναι ἐπίσης οἱ προσθήκες ἐπωνυμῶν: *τοῦ ποτε γούση ντάκα* (31. 5), *τοῦ μακαρίτου ἰωάννου κότεζη* (25. 10), ἀντωνυμιῶν (11. 2, 62. 6), ἄρθρων (34. 3) καὶ λέξεων πού συχνὰ ἐπαναλαμβάνονται στὸ ἴδιο κείμενο (25. 10), ὅταν ἀπὸ τὰ συμφραζόμενα δὲν προκύπτει ἐνδεχόμενη παρανόηση ἢ σύγχυση. Δὲ χρειάζεται ἐπίσης ἡ προσθήκη τοῦ ρ. *ἐμαρτόρησαν* στὴν πράξη 6, στ. 9: φαίνεται καθαρά ἀπ' τὴν ἀσύνδετη καὶ ἐλλειπτικὴ δομὴ τοῦ κειμένου. Ἀσκοπες εἶναι ἐπίσης οἱ συμπληρώσεις: *βα(γ)νοκίζοντο* (47. 7), *σερμα(γ)νὲν* (62. 5,9,14,20): γνωστὴ εἶναι ἡ ἀποβολὴ τοῦ γ ἀνάμεσα σὲ δύο φωνήεντα, ὅπως ἐπίσης καὶ οἱ προσθήκες τελικῶν: *ν* (13. 4, 38. 21) καὶ *ς* (23. 38-39) ἢ διορθώσεις ὅπως *πρ(ο)ικιά της* (17. 19). Τέλος, δὲ χρειάζεται ἡ προσθήκη τοῦ τελικοῦ *ς* στὴν πράξη 96, στ. 23: *ἱακομῆς παναγιώτι(ς)πάικο*, γιατί τὸ *παναγιώτι* εἶναι πατρώνυμο (βλ. τὸ στ. 1 τῆς ἴδιας πράξης).

Ὁ καθηγητὴς Νικόλαος Παναζόπουλος καὶ ἡ ἄξια συνεργάτριά του κυρία Δέσποινα Τσουρκα-Παπαστάθη ἐργάστηκαν μὲ εὐσυνειδησία, μέθοδο αὐστηρὴ καὶ κόπο πολὺ γιὰ νὰ μᾶς παρουσιάσουν τὴν ὑποδειγματικὴ αὐτὴ ἐκδοσὴ τοῦ κώδικα. Περιμένουμε τὴ δημοσίευσή καὶ τοῦ δεύτερου τεύχους μὲ τὴν ἀνάλυσή καὶ ἀξιολόγησή τοῦ περιεχομένου τοῦ κώδικα. Εὐχόμαστε σύντομα καὶ ἡ ἐκδοσὴ τῶν ἄλλων κωδίκων αὐτῆς τῆς σειρᾶς νὰ προχωρήσει. Θὰ εἶναι μιὰ προσφορὰ ἀνεκτίμητη στὴν ἐρευνα καὶ καταξίωση τῆς ἐθνικῆς μας πολιτιστικῆς παρῶσης.